

gomolj raznih podob. Vse to se razvija skrito pod zemljo, drugi del pa poganja na kviško iz zemlje, to pa je stibla ali krompirjevec; ta zraste do 0.5 metrov visoko ter je robat, zelnat in listnat. Kako pa gre sedaj ravnati s krompirjevo rastlino? Dobra pridelka se sme to-raj nadejati oni kmetovalec, kateri je dobro seme vsadil na pripravno njivo, ter pridno okopal i. dr. Vendar ne tisti, ki je sadil in okopal, more dati krompirju pravo rast, ampak tisti, ki daje solnce in dež o pravem času. (Dalje prih.)

Valentin Vodnik.

VII. Za francoske vlade postane Vodnik „vódia latinskih, pervih in delovskih šol“, učí zgodovino, zemljepisje, časih talijanščino, in ker je ukazala se slovenščina v pervih, pa tudi v srednjih šolah, jame spisovati v ta namen potrebne knjige in dajati jih zapored na svetlo. Perva tedaj priobčena knjiga se imenuje: 13) **Abeceda za Perve šole.** V' Lublani. Natisnena per Leopold Egerju. 1811. 8° str. 32. — Narejena je po dotlej navadnih abecednikih s kratkim toda bolj pravilnim berivom na pr. Zapovdi božje in cerkvene; Jutrina in Večérna molitva, pred Šolo, po Šoli; Djanje vere, vupanja, lubezni; Obžalvanje Gréhov, Naprejvzetje; Kratki navuki k' lepimu ino čednimu vedenju p. Boga se boj; delaj pošteno; nikoger se ne boj. Hudi razgledki kazé dobro vedenje. Kdor se enkrat zlagá, se mu več vera ne dá. Kar ne moremo popraviti, terpimo volno. Sturi se, de te bodo za možà volili. Ne jezaj se brez potrebe. Per gostju bodi po redkim. Jegraj žogo, ne kupčaj pa nikar itd. Kratke perpovédanja. Radoveden otrok; Bogaboječi, Gospodarski, Molčeči, Nespametni otroci. Polsko délo. Živinska reja. Čebelarja. Preja. Tkanje. Razdelenje zlogov v' večzložnih besedah. — Tkanje: „Tkalic snuje klobčiče na rémo, sturi snutik, ga navie na šipno vratilo; sedi v' statvah, stopa na podnožnike, snutik odpéra z' berdmi, skozi odpéranje méče suvalnico, v' ktiri je vótik; gostí platno z' grebenam, ino tka. Tako tudi suknár tka sukno iz vovne.“ —

14) **Keršanski Navuk za Illirske Dežele** vzét iz Katehizma za vse cerkve Francozkiga Cesarstva. Se najde per H. W. Korn Bukveprodajavcu. 1811. 8. str. 133. — Na čelu ima: Izpis iz pervopisa Cesarske skrivne pisavnice v' poslopju Tuillerie 4. dan malitavná 1804: „Napoleon sklene na naznanje Ministra za češenje Božje, de bode za vse cerkve katolíške celiga cesarstva napovédan ta keršanski navuk“ itd. — Zgodbe svete na kratkim (str. 5—14). — I. Keršanski Navuk v 1. delu po Apostolski veri (str. 15—38), v 2. Keršansko Vedenje po Zapovdih božjih in cerkvenih (38—59), in v 3. delu Češenje Bož-

je po Molitvi, sv. maši, zakramentih (59—97). — V 2. delu ima pri 4. zapovedi prašanje: . . »ktire dolžnosti imamo posebno proti Napoleonu Pervimu, našimu Cesarju, proti njegovim naslédnikom, zakaj? in poznej je knjizici, ki se hrani v knjigarni gimnazijski, na čelo pripisal Vodnik sam: »Pag. 43. quarta interrogatio cum ejus response, pag. 44. duae interrogationes cum responsis, item pag. 45. duae interrogationes cum responsis delectantur, et sempiternae dentur oblivioni.« Konec tega oddelka str. 98 je pa natisnjeno: Ta Keršanski Navuk je prečastiti Lublanski Škof po imenu Anton v' zboru svojih zvolenih Duhovnih preglédal, popravil ino poterdil, 2. dan Kimovca 1810.« —

S „Keršanskim Navukam“ v zvezi je potem: II. Sosednji Navuk (str. 99—112), kateri uč, kakšine dolžnosti ima človek proti sebi, proti drugim, posebnim človekam; dvorne dolžnosti, mestne ali lepopobnašne t. j. snažnost, dvornost itd. — III. Polski Navuk p. Polsko delo sploh. Zemlina natura ino nje pobólšanje. Gnoj ino Délo. Zélmi sadež ino Vertje. Travniki. Germovi ino Drevje. Vinska Terta ino Vino. Logi ino Lés. Živali. — V Sosednjim Navuku piše na pr. str. 103—105:

Pr. Kako se popólnimajo dušhine smóshnosti?

Od. Ravno tako, kakor teléne. Te smoshnosti so: *šposnánje* tiga, kar je refnizhno; *špomin* na to: kar smo šposnali; *hotenje* tiga, kar je pošhténo ino prav. Sdaj pa s' vednim vurjenjam po navuku modrih se dobé te tri reži, ktire so terdnost ino jakošt ali hrabrošt nafhe dušhe; ino ta terdnost inu kripkošt se ne ohrani drugazhi, ko s' pomozhjo tresnosti v' shelah ino štraftih, s' ogibanjam pregréh, ktire naf neréfhljivo seboj vlezhejo.

Pr. Kaj so štrafti? (*passiones*.)

Od. *Štraft* je sledno nagnenje ino sledna fla, ktira naf tare, štréfa ino štanovitno góni proti kaki nam perferzhni rézhi. Ako je ta rezh sa réf dobra, je tudi štraft dobra; v' s' slobna, je slobna tudi štraft. S' nafnimi letmi rafejo ino koreninio v' naf nafhe štrafti, ino teshko jih je bersdati. Treba je tedaj se váditi v' mladosti zhes nje gospodváti ino jih rávniti k nafhimu dobizhku.

Pr. Ktire so slobne ali hude štrafti?

Od. Ene so proti nam obernene, druge proti ludem. Med perve fhtejemo vse nesmérne flé, kakor je pošhréfhnost, prevelka lubesen požhutnih flafti, ino tišta nefitošt sheléti to, kár se ne móre dosezhi po pravizi, te so štrafti, ke naf délažo nesadovólne s' nafhim štanam, ino nefrezhne. Med drugo verho fhtejemo narpred jéso, ktira naf pahne v' sledno nesmérno, kader nam vsame svetlobo nafhiga vuma, ino naf štréfe. Potlej je šovrashtvo ktiro, kader lómi ino tare nafho dušho, v' nji raspuha štrup shalošt, ino naf perpravi ob fladkoto blishniga lubésni. Nevófhljivošt ali nefvézhnost nad drugih frezho nam opeljni shivljenje s' grisenjam ino vjédanjam, ter naf vódi k prasnimu veselju nad ptujo nadlogo. Napuh, ki naf déla šovvrásh drugim, de se všim pergnúfimo. Lakomnost, ktira nam jemle fladost drugim dobro šturíti, naf nagiba se lózhiti od šofédnje drúfhine s' ludmi, de shivimo polni teshote ino štraha bres vshitka dobrót, ktire nam Bog daje.

Pr. Kako se je tim štraftam ogibati?

Od. Ni drugé pomozhi, ko vedno váditi se v' zhednostih *tim greham nafprot-nih*. Vadi se, dokler si mlad, méro dajati svojim shelam, svojim flam, ter verjami, de doféshefh gospodarstvo zhes svoje strasti. Lenoba ino nevédnost sta svir v'fih pregréh. Rad delaj; rasvetli vum v' tih rezheh, ktire ti je treba véditi; bodi tresen per v'fakimu djanju: tako bofh zhednosten ino frézhen.

15) **Pismenost ali Gramatika za Perve Šole.** V' Lublani. Natisnil Leopold Eger, 1811. Na prodaj v' šolah. 8. str. VIII. 190. — V predgovoru, kjer je še nekaj jezikoznanskega klasja, kar ga je za seboj bil pobral, povezal v snope, pravi: „Dosti po némško in latinsko pisanih gramatik je med ludi danih, ktire Némcam in drugim Europejcam kažejo slovénski jezik pisati in govoriti; slovensko pisanih pa za domačo potrebo nič več ne poznam, ko sami dvé, Smotriskovo in Lomonósovo za Rose in Serbliane. Ptujce smo tedaj vučili našo besédo znati, sebe pa ne. Od tód pride, de nimamo skoro nič vučeniga perdélka. Zatórej je prav prišla zapoved našim mladenčam dati v' roke pismenji navuk, kir jim bo kazal svojo domačo besédo izrekvati in na²pismo dévati.

Porečeš: čemu pa mi bo? sej znam po naše govorit. — Govorit znaš, al spravno govoriti in pisati morebit ne. Nemci, Lahí, Francozi, dajo svojim otrokam narpred svojo domačo pismenost za prvi vuk, deslih znajo némško, laško, francozko. Za kaj? — za to ki je treba začéti vse navuke z' tisto besédo, ktiro nas je mati vučila. V' ti se otroci lahko in hitro navádio pismenje znadnosti. To je perva stopna k' vsim višjim vučenóstam. Veséli tedaj naj bodo mladenči, de jih od začétku ne silimo z' ptujimi neznanmi besédami.

Rés je, de tudi tukaj nenavadne imena na dan pridejo; al per novimu vuku so nove beséde potrebne, in té niso neznane, ker so vzéte iz drugih žé vsim znanih. Vsako délo ima svoje glasne znamina, ktire so čudne, al morebit sméšne tím, ki niso tistiga déla. Kdor ni malnar, ne vé, kaj je polza, šiška, péstrana, pàh, terličnik. Kdor ne déla rudo v' Bohinu, méni, de je v' Kolobocii, kadar jih sliši med seboj govorit: pod starcovim témenam začne stena gnati, jama pride v' razor, potlej na lukne, sprédni rob ométa, rób stisne. Tako ima tudi pismenstvo svoje iména, ktire ne ležé na klópi, temoč gori na polici. Ne zmišlam si jih sam, Smotriski in Lomonósov m' jih dajeta v' svojih bukvah. Né-kaj malo takih serbskih imén sim persilen mémo pustiti, ktirih korenine so per nas clo neznane. Namést tih dam naše druge take, de jih bodo tudi Serbliane lahko razumili; tako si bomo roke podali, in eden k' drugimu brez težave v' šolo hodili.

Pismenji navuk bo našo slovénšino zbrusil, zlikal in obogátíl; vas mladenče pa perpravil, de se bote drugih jezikov ročno navučili: zatorej glejte narpred svojiga dobro poznati. Ne sméte méniti, de žé znate, kar še ne znate. V' kratkim pa bote vidili lép sad vašiga truda; jez bom,

zna biti, nove domače perdelke lépih vumétnost doživel.* Gotovo bi jih bil, ko bi na tej podlagi bili napredovali. Konec predgovora pa piše: „Zdaj prosim, de dobri priatli naj bodo zarés dobri, in me tímčasi do drugiga natisa tih bukev opomnio, kar m' imajo reči, de bom znal vse pomote popraviti in to delo do verha pergnati.

To pismenstvo sim v' letu 1807. po némško spisal, zdaj ga dam svojim rojakam v' našo besédo prestávlenga.“

V' Lublani na Krésni dan 1811.

Valentin Vodnik,
vodia latinskih, pervih in délovskih šol.

Tedaj ga je nada novih domačih pridelkov v vedah in lepih umetnijah tako bila navdušila, da je zapél svojo osodno pesem: 16) „**Iliria oživlena**“, ktera je koj po predgovoru pismenosti bila pridejana, in ktero je v izvirni besedi pa v latinski pesnikovi prestavi: „**Illyria rediviva**“ ponatisnil tedanji vladni list „Télégraphe officiel“ 61 št. 31. julija 1811 s primernim pristavkom (. . . »une ode nouvelle on il peint l' Illyrie renaissant à la voix de l' Empereur Napoléon . . . et la version litterale que l' auteur lui-même — M. l' Abbé Vodnik, Directeur du Gymnase de Laybach — en a donnée en latin. Le style de la pièce originale est, au jugement des conoisseurs plein de mouvement et d' énergie . . . L' Amour de la patrie respire dans chacun de ses vers et c' est un feu sacré qui échauffe, anime la pièce entiere« cf. Gasch. Krains v A. Dimitz IV. 8, kjer ste obé str. 352 in 353 na tanko ponatisnjeni).

Pismenost sama ima pet delov, in v A) se razlagajo Čerke, v B) Besede, v C) Vezanje, v D) Izobrazenje Besed, v E) Glasova Mera, in v F) Prepone. O glasovi meri pravi na sklepu: „Pevcam vender ne jemlemo njih starih pravic, ktire jim dovólio, de smejo večkrat na stran mahniti in se po posebnih krajov izréki ravnati. To pa bodo sami védili, de naj se varvajo samopášnosti. Kar smémo v' majhnih pesmicah, ta, se mi zdí, nam per viših pesmah ne bo vselej péla“. — In po preponah je str. 167: „Pomnja. Vsako delo ima svoje besede in imena, ktire drugi ne znajo, ki niso tistiga dela. De boš tedaj pismenske besede poznal, perstavim tukaj njih pomén.“ In na to nasledva, str. 168 do 187:

Pomén pismenjih beséd po abecednimu redu.

Na pr. Beseda, vocabulum, besédica, particula. — Dih, spiritus, gost dih, spiritus asper; doba, aera, tempus opportunum, tempus. — Glas, sonus, glasen vocalis, sonorus, glasnik, litera vocalis, glasova mera, prosodia. — Istje, substantia, istno ime, nomen substantivum. — Kluka, circumflexus (Gallis usitatus), klukast vdar, accentus circumflexus; kopito, modulus; kratka signum abbreviationis. — Lice, persona (apud verba et pronomina), ličen, personalis. — Naklon, modus; narečje adverbium

narékama pišem, Diktando schreiben. — Obhod, periodus, obhódnji, periodicus; obraz, forma, zemlin obraz, mappa mundi, deželni obraz mappa geographica, morski obraz Seekarte. — Pismo, scriptura, scriptum, epistola; pismenji grammaticus - ca - cum, pismenstvo, pismenost, pismenja znadnost ars grammatica, Grammatica, pismenic ein Grammatiker. (Smotriski imenuje čerko pismik al pismén, Lomonosov pa bukva); potis, potisk der Nachdruck, emphasis; pravilo, regula. — Réz, comma. — Samo čist, samo edin, simplex; snova, snutik, materia, der Stoff, Urstoff, argumentum; sojoč, ens, substans, sostvo, sost, substantia, entitas, sósten substantivus; strok, oratio seu periodus. — Zjanje, hiatus; z' osredkam mediate; zréka dialectus. — Tok, theca conditorium, das Futteral, die Holfter. — Vsóst, universitas. — Cislo numerus, čislam aestimo, habeo rationem itd. —

Pervo poskušnjo, slovnico pisati po slovénski, storil je J. Zelenko, čegar gramatika (zrekliviše) je popolnoma v duhu Markovem na eni strani nemški na eni slovenski vravnana prišla na svetlo v Celju l. 1791 z naslovom: „Slovenska Grammatika, oder Georg Sellenko's Wendische Sprachlehre.“ itd. — Pervo čisto slovensko in v krepkih izrazih dal nam V. Vodnik, kakor v vezani tudi v nevezani besedi naslednikom res vodnik, začetnik znanstvenega imenoslovja, katero so sprejeli Metelko in drugi. —

Pripravljalna pot v zemljepisje in zgodovino.

(Dalej.)

Človek.

Ko je bila šesti dan stvarjena zemlja postala svetla, suha, ko so se nahajale na nji rastline in živali, je bila vsa pripravljena, da sprejme človeka. Človek je lahko najdel, česar je neogibljivo potreboval za življenje, namreč: stanovanje, hrano, živež. Bog bi bil lahko vstvaril nakrat veliko ljudi po vseh krajih sveta, pa iz modrega namena tega ni hotel. Vsemu človeškemu rodu je dal iste pradede in prvotno domačijo. Še le šesti dan stvarjenja je vstvaril moža iz zemlje in njemu na stran tudi Evo, mater vsemu človeškemu rodu.

Sveto pismo nam pripoveduje stvarjenje prvega človeka. Ko je Bog rastline stvaril, rekel je zemlji: „Naj raste na zemlji trava in so rodovitna drevesa i. t. d.“ — Ko je hotel živali stvariti, rekel je vodi in zemlji: „Naj voda mergoli živečih in živih žival, in zemlja naj rodi živali i. t. d.“ Ko je pa človeka hotel stvariti, ni govoril ne zemlji, niti vodi ali kopnemu, hotel je namreč vstvariti višo, žlahnejšo stvar, tedaj je rekel samemu sebi: „Naredimo človeka po svoji podobi, ki naj go-